

नटसम्राट बाल गंधर्व

रतीचे जया रूप लावण्य लाभे, कुलस्त्री जसे हास्य ओठात शोभे
सुधेसारखा स्वाद कंठात गाणे, असा बालगंधर्व आता न होणे

- नटसम्राट बाल गंधर्वाचे मूळ नाव नारायण श्रीपाद राजहंस उर्फ बालगंधर्व.
- जन्म 26 जून, 1888 मध्ये नागठाणे, जि. सांगली येथे झाला.
- नटसम्राट बाल गंधर्वाचे कविवर्य ग. दि. माडगूळकर यांनी केलेले हे वर्णन यथार्थ होते. अशा आठवणी सांगणारे सांगलीत आजही आहेत. भूलोकीच्या या गंधर्वाचा सांगलीशी अनेक वर्षांचा रुपानुबंध होता. बालगंधर्वाच्या अनेक कथा आहेत. त्याचप्रमाणे ते हळदी कुंकू घेऊन गेले तरी महिला वर्गाला पत्ता लागलेला नव्हता. अशी एक दंतकथा आहे.
- सांगलीच्या नाटयाचार्य देवलांच्या शारदा आणि संशयकल्लोळ या नाटकांतील शारदा व रेवती या दोन्ही नायिका बालगंधर्वांनी संगीत रंगभूमीवर अजरामर केल्या. नाटयाचार्य खाडिलकरांच्या मानापमान मधील तेजस्वी भामिनी त्यांनी ताकदीने उभी केली. गणेश थिएटर आणि सदासुख चित्रमंदिरात त्यांची नाटके झाली होती.
- सांगलीकर रसिकांनी बालगंधर्वावर मनःपूर्वक प्रेम केले. मायबापहो किंवा देवा बोला असे त्यांचे आर्जवी बोलणे आजही अनेकांना आठवते. गणेश थिएटरमधील द्रौपदी नाटकातील त्यांची द्रौपदीची भूमिका पाहण्यासाठी मोठी गर्दी झाली होती. उतारवयात त्यांना खोकल्याचा विलक्षण त्रास व्हायचा. मात्र तो थांबेपर्यंत प्रेक्षक शांत बसायचे. द्रौपदी वस्त्रहरणाच्याप्रसंगी भरजरी व लप्फेदार साडयाचं त्यांनी वापरल्या होत्या.
- प्रख्यात गायक अल्लादियां खाँसाहेब बापूभाई शहा यांच्या घरी उतरले होते. त्यावेळी सांगलीत गंधर्वाचे नाटक होते. नाटक पाहावे , अशी इच्छा खाँ साहेबांनी व्यक्त केली. बालगंधर्वांना गणेश थिएटरमध्ये निरोप दिला. त्यांनी विंगेत व्यवस्था केली. नाटक संपल्यावर खाँसाहेब म्हणाले होते, यमन कल्याण गावा तो नारायणराव राजहंसांनीच .
- सांगलीत स्टेशनवर उतरताच ते एकतर छायाचित्रकार चिवटे किंवा शालिनी वाटवे यांच्या घरी जात. त्यांना आंबे खूप आवडत. त्यामुळे ते आंब्याच्या दिवसात आले. की वखार भागातील चिवटे यांच्या घरी बालगंधर्वासाठी अस्सल हापूसचा आमरस आणि गरमागरम पु-या अशी मेजवानी होत असे. सदासुख चित्रमंदिराच्या उदघाटनाच्या वेळीही बालगंधर्वांचे भजन आणि नाटक झाले होते.
- नाटयगीतांप्रमाणेच बालगंधर्व भजनेही फार सुंदर म्हणत असत. एकदा सांगलीतील वखार भागातील एस.बी. लिथो प्रेसचे चालक कुलकर्णी यांच्या घरी भजनाचा कार्यक्रम झाला होता. कानावर उजवा हात ठेऊन गाण्याची त्यांची एक खास ढब होती. अवघाची संसार सुखाचा करीन, आनंदे भरीन तिन्ही लोक हा अभंग अतिशय तल्लीन होऊन म्हणत. जोहार मायबाप जोहार हे त्यांचे आणखी एक आवडते भजन होते.
- पक्षाघाताने ते अपंग बनले. रंगमंचावर राजहंसाप्रमाणे वावरणा-या या नटश्रेष्ठांना अशा लुळ्या पांगळ्या अवस्थेत पाहिल्यावर चाहते रडायचे. देवाला नावे ठेवायचे. पण बालगंधर्व मात्र त्यांनाच धीर द्यायचे व म्हणायचे, रडू नका, देव काही ऐवढा निष्ठूर नाही. माझे पाय गेलेले असले तरी माझा गळा शाबूत आहे.
- बुधगांवाचे राजे स्वतः संगीताचे अभ्यासक होते. आजारपणात गंधर्वांचा बुधगांवातील हरिप्रसाद या राजवाडयात महिनाभर मुक्काम होता. तेथील मैफीलीत सुरवातीस राजे गायले व नंतर बालगंधर्वांची भजने झाली.
- **बालगंधर्वांना मिळालेले गौरव सन्मान -**
- बालगंधर्वांचा संगीत इ.स. १९५५ साली संगीत नाटक अकादमीने राष्ट्रपती पदक देऊन सन्मान केला.
- भारत सरकारने बालगंधर्वांना इ.स. १९६४ साली पद्मभूषण हया पुरस्काराने गौरविले.^[९]
- विष्णुदास भावे यांच्या स्मृतिप्रीत्यर्थ सांगलीची अखिल भारतीय नाट्य विद्यामंदिर समिती ही इसवी सनाच्या १९६० सालापासून **विष्णुदास भावेपुरस्कार** देत आली आहे. बालगंधर्व यांना हा पुरस्कार मिळाला आहे.
- **बालगंधर्व यांच्या नावाने दिले जाणारे पुरस्कार**
- पुणे महानगरपालिकेतर्फे इ.स. २०११ सालापासून दिला जाणारा बालगंधर्व (मुख्य) पुरस्कार आणि बालगंधर्व सहपुरस्कार.

- 'बालगंधर्व रसिक मंडळा'तर्फे दिला जाणारा बालगंधर्व गुणगौरव पुरस्कार. नागठाणेच्या बालगंधर्व समितीतर्फे दरवर्षी नाट्यअभिनय किंवा संगीत क्षेत्रात उल्लेखनीय कार्य करणाऱ्या कलावंताला इ.स. २०१० सालापासून बालगंधर्व पुरस्कार व युवा बालगंधर्व पुरस्कार दिले जातात.
- बालगंधर्व परिवारातर्फे दरवर्षी एका नाट्यकलावंताला बालगंधर्व 'जीवनगौरव पुरस्कार' आणि सुमारे २५ रंगकर्मींना अन्य बालगंधर्व पुरस्कार दिले जातात.
- या अष्टपैलू नाट्यकलावंताचा मृत्यू 15 जुलै, 1967 मध्ये झाला.

--- -----